

Türkiye-İsrail İlişkilerinin ‘Analiz Düzeyi’ Kapsamında Değerlendirilmesi: 1996-2006

Tuncay Kardeş*

Türkiye-İsrail ilişkileri ve stratejik ortaklığı özellikle 1996’daki gelişiminden sonra üzerinde çokça tartışılan, karmaşık bir konu olagelmıştır. İlişkiler, Türk medya çevrelerinin de dikkatini ziyadesiyle çekmiş ve uzun süre gündemi işgal etmiştir. Askerî-teknik boyut ve detaylarıyla fazlasıyla ele alınan ilişkilerin arka planında yatan nedenlerin veya motivasyonların toplu bir değerlendirilmesinin yeterli bir ölçüde yapıldığını söylemek zordur. Bu da ilişkilerin gelişiminde rol oynayan faktörlerin biraz çok boyutlu ve süreçlerin de değişken olmasıyla ilgilidir. Daha açık bir ifadeyle, Türkiye-İsrail ilişkilerindeki dinamik ve atıl süreçler, bunda rol oynayan bazı aktörlerin kendine haslığı, siyasi iktidar mücadeleleri, iç içe geçmiş ulusal ve uluslararası yapıların etkisi gibi unsurlar ilişkilerin arkasındaki motivasyonların anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Ama aslında Türkiye-İsrail ilişkileri tam da bu noktada yani çok yönlü ve iç içe geçmiş karmaşık ve müstesna bir uluslararası ilişkiler konusu olması yönüyle dikkate değer bir araştırma konusudur. Bu çalışma, işte bu çok yönlülüğü, inişli-çıkışlı seyri ve iç içe geçmişliği yansıtacak ve ilişkilerin Türkiye perspektifinden arka planını açıklamaya çalışacak bir çözümleme sunmayı amaçlamaktadır. Çözümlemeyi uluslararası ilişkiler disiplini içinden yapmak için kullanacağımız araç ‘analiz düzeyi’ (level of analysis) olacaktır. İlişkilerin iki dönemli (9/11 öncesi ve sonrası) çözümlemesini yapmamıza yardımcı olacak ‘analiz düzeyi’ temasının açıklanmasının ardından konu bu analiz düzeyi çerçevesinde alınacaktır.

Analiz Düzeyi Problemi

Analiz düzeyi problemi, uluslararası ilişkiler disiplininin en eski ve en tartışmalı konularından birisidir¹. Bu problem, kısaca olayla-

---

* Dr., Sakarya Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

¹ Kaplan, Morton, **System and Process in International Politics**, 1957 New York: Wiley; Singer David, “International Conflict: Three Levels of Analysis”, **World Politics**, 1960 12(3) ss. 453-61; Yurdusev, Nuri “Level of Analysis and

rın açıklamasını yaparken seçilmesi gereken analiz düzeyinin belirlenmesi sorunu şeklinde özetlenebileceği gibi, hangi düzeylerin veya kaynakların açıklayıcı olduğunun belirlenmesi sorunu anlamına da gelir. Düzeylerden birinin sürekli olarak baskın çıkmasını beklemeden, incelenen olaylar hem ulusal hem de uluslararası boyutlarıyla bir bütün halinde açıklanmaya çalışılır². Uluslararası ilişkilerde genel olarak kabul edilen düzeyler şunlardır: uluslararası sistemler (mesela, tek/çok kutupluluk hali veya anarşik yapı), uluslararası alt-sistemler (mesela, AB), birimler-üniteler (mesela, devlet), alt-üniteler (mesela, bürokrasi) ve bireylerdir (mesela, karar vericiler). Söz konusu düzeyleri tahlil etmeden önce belirtmek gerekir ki analiz düzeyleri soyut tipolojik kurgulardır, tek başlarına teori kuramazlar daha çok teorileri yansıtan düzeyleri sunarlar³. Mesela, *neorealizm* teorisi açıklamalarını sistem-yapısal düzey üzerinden kurarken, *neoliberal institutionalism* daha çok normsal ve kurumsal düzeyi seçer. Aslında burada düzeyler hem soyut açıklama boyutları (veya epistemolojik) olarak, hem de mekânsal (veya ontolojik) olarak anlaşılır. Fakat, tam da burada potansiyel bir karışıklık çıkar: Analiz birimi (unit of analysis) ile açıklama kaynağının (sources of explanation) üst üste binmesi problemi... Devlet merkezli meydana gelen bir uluslararası olayın analiz düzeyini (teritoryal açıdan) devlet olarak belirleyip soyut açıklama kaynakları atlandığında ortaya çıkan problem böyle bir problemdir. Türkiye-İsrail ilişkilerinin incelenmesi de tek ve mekânsal bir analiz düzeyinde meydana gelen yaklaşımlar olarak görüldüğünden böyle bir bu problemle karşı karşıyadır. Yani, ilişkileri iki ülkenin siyasi iradesi ile gerçekleşen *devletler* arası 'sıradan' bir *faaliyetten* ibaret görmek açıklamanın çok boyutlu kesitlerini ihmal etmektir. Türkiye-İsrail ilişkilerinin çok boyutlu ve iç içe geçmiş kesitlerini böyle bir ihmale ya da karışıklığa düşmeden anlamak çabası bizi Barry Buzan'ın analiz düzeyi modeline götürür⁴. Buzan, önerdiği modelde analiz düzeylerini mekânsal

---

Unit of Analysis: A Case for Distinction", *Millenium*, 1993 22(1) ss. 77-88; Dessler, David "What is at Stake in The Agent-Structure Debate?" *International Organization*, 1989 43(3) ss. 441-473; Hollis, Martin ve Steve Smith, *Explaining and Understanding International Relations*, 1990 Oxford: Clarendon.

² Buzan, Barry "The Level of Analysis Problem in International Relations Reconsidered" in Ken Booth and Steve Smith (Eds) *International Relations Theory Today*, 1995 Cambridge: Polity Press, ss. 212-3 .

³ Buzan, Barry Et Al, *Security: A New Framework For Analysis*, 1998 London: Lynne Rienner ss. 5-6.

⁴ Buzan, a.g.e., ss. 204-5.

olarak değil, soyut açıklama kaynakları (sources of explanation) olarak kurmaktadır⁵. Prensipte açıklama kaynakları birçok şekilde kurulabilir ama bizim örneğimizde dört kaynak ön plana çıkar. İlk üçü Uluslararası ilişkilerde de genel olarak revaçta olan etkileşim kapasitesi (Interaction Capacity), Yapı (Structure) ve Süreçtir (Process) ⁶. Ancak, Buzan'ın bu üç kaynağı konumuzu anlamakta yine de yetersiz kalmaktadır. Bunlara ilaveten eklenmesi gereken başka bir analiz düzeyi daha vardır: Türkiye-İsrail ilişkilerinin belirleyici bir diğer açıklama kaynağı olarak, Türk devlet kimliği ile ilgili (unit-level) özellikler⁷.

Etkileşim Kapasitesi: İletişim, ulaşım, teknoloji ve kurumsal ağların incelenen olayın şekillenmesinde yaptığı katkıyı anlatır. Etkileşim kapasitesi yapı (structure) tanımı dışında kalan farklı bir açıklama boyutudur. Bu boyut incelenen konuyu bünyesinde barındıran uluslararası sistem veya ünitelerin sahip olduğu etkileşimin tertibatı, tipi ve yoğunluğu ile ilgilidir. Etkileşimin yoğunluğu paylaşılan normlara ve kurumlara göre değiştiği gibi sistemdeki birimlerin birbiriyle olan ilişkilerini de etkiler. Öyle ki, mesela siyasi iletişimin paylaşılan ilkeler ve kurumlar üzerinden gerçekleştirildiği bir ortam ile bunlar olmadan gerçekleştiği bir ortam arasında tabiatıyla bir fark görülür. Etkileşim kapasitesi yapısal faktörlerin etkilerini artırmasında veya azaltmasında da rol oynar. Belirtilmesi gereken bir diğer husus da etkileşimin sadece stratejik veya teknolojik değil aynı zamanda siyasi ve sosyal bir mahiyet arz ettiğidir⁸.

Süreç: Birimler arasında meydana gelen ve özellikle süreklilik arz eden ilişkilerin aldığı biçimlerdir. Etkileşimin dinamizmini de belirleyen bu süreçler etkileşim kapasitesi ve yapı unsurlarının kaydı

⁵ Buzan, a.g.e., ss. 202-11.

⁶ Buzan, a.g.e., ss. 204-5.

⁷ Devletlerin Kimlik Özelliklerinin Detaylı İncelemeleri İçin Bkz. Wendt, Alexander, "Collective Identity Formation and The International State" **American Political Science Review**, 1994, 88: 2, ss. 384-396; Wendt, Alexander, **Social Theory of International Politics** 1999 Cambridge: Cambridge University Press; Erik Ringmar, **Identity, Interest and Action: A Cultural Explanation of Sweden's Intervention in The Thirty Years' War**, 1996 Cambridge: Cambridge University Press; Cox, Robert W., **Production, Power and World Order**, 1987 New York: Columbia University Press; Bukanovsky, Mleda, "American Identity and Neutral Rights From Independence To The War of 1812" **International Organization**, 1997 (51): ss. 209-43. Campbell, David, **Writing Security**, 1998 (Revised Ed) Manchester: Manchester University Press.

⁸ Buzan, a.g.e., ss. 204-5.

ve kısıtlaması içinde biçimlenirler. Burada söz konusu olan karşılıklı taleplerin uyandırdığı etki-tepki dinamizmi çerçevesinde gelişen süreçlerin ortaya çıkardığı ilişki biçimleridir. Uluslararası Toplum, rejimler, savaş, barış, ittifaklar, güç dengesi, silahlanma, güvenlik ikilemi, ithal ikameci veya liberal para politikaları, stratejik iş birlikleri gibi çeşitli fenomenler, bu başlık altında düşünülebilir⁹.

Uluslararası Yapı: Uluslararası yapı sistem içindeki birimlerin dağılım biçimini belirler. Birimlerin birbirinden nasıl ayrıldığını, sahip oldukları askerî-ekonomik kapasiteler sayesinde birbirleri karşısında nasıl hizalandığını ve en nihayetinde sistem içine nasıl sıralandığını ifade eder¹⁰.

Devlet Kimliği: Devletlerin davranışlarını etkileyen kimlik ile ilgili tanımlayıcı özelliklerin tamamı bu başlık altında incelenebilir. Kimlik özellikleri, 'ulusal çıkar' tanımını da etkilediğinden devletler için çok önemlidir. Burada, objektif ve sübjektif olmak üzere iki tür 'ulusal çıkar' dan bahsedilebilir. 'Objektif' çıkarlar devletlerin daha çok fiziksel özelliklerini koruma merkezli teşekkül ederler ki, bunlar toprak bütünlüğü, bağımsızlık ve iktisadi zenginlik olarak düşünülebilir. 'Sübjektif' çıkarlar ise devletlerin kimlik özelliklerini koruma merkezli teşekkül eder ve burada devletin öz güveni söz konusu olduğundan özellikle Türkiye örneğinde önemli ölçüde belirleyici olurlar. Devlet kimliğini tüzel (corporate), tip (type), rol (role), ve kollektif (collective) olmak üzere dört unsurdan teşekkül etmiş olarak düşünebiliriz. Devletin '*tüzel kimliği*', bir ülkenin belirleyici fiziksel özelliklerinin ortak bilinç ve hafızalarda tarihsel olarak gelişmiş şeklini ifade eder. Devletin '*tip kimliği*', fiziksel güç ve şiddetin maddi araçlarının kontrolü adına devlet-toplum ilişkilerini düzenleyen siyasi meşruiyet prensipleridir ki, burada söz konusu olan devletlerin yönetim şeklidir. Tüzel ve tip kimliklerinin nispi oluşum özerkliğine karşın, devletin '*rol kimliği*' dışı yani uluslararası sisteme bağımlıdır. 'Rol' kimliği, sistemdeki, farklı sosyal ve kültürel pozisyonlara ve materyal olmayan statülere tekabül eden kimliktir ve bu yönüyle 'Öteki' ne ait *karşı-kimlik* koordinatlarını içerir. Uluslararası sistemin sosyal yapısının, 'rollerin farklılaştırılması' yoluyla (Üçüncü Dünya ülkesi, AB üyesi, NATO üyesi gibi) neden olduğu kimlik kuruculuk devlet davranışlarını etkileyen bir özelliktir. '*Kollektif kimlik*' ise, tip ve rol kimlik kombinasyonlarıyla

⁹ Buzan, a.g.e., ss. 205.

¹⁰ Buzan, a.g.e., ss. 205.

yakından ilişkilidir ve 'Ben-Öteki' (Self-Other) ayrımının ortadan kalktığı durumları anlatır. Başka bir deyişle, devletler arasında 'Ben-Öteki' ayrımının yerini tek kimliğe veya 'aidiyete' bıraktığı anları ifade eder. Tabiatıyla burada 'aidiyet' spesifik konularda belirgindir ve nadiren tamdır ama gene de 'Ben'in 'Öteki'yi özümsemesini anlatır ('Doğulu' bir devletin kendini 'Batılı' görmesi gibi)¹¹.

Türkiye İsrail İlişkileri 1996-2001

Etkileşim Kapasitesi

Bilindiği gibi Türkiye 28 Mart 1949'da İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülkedir. Bu yıllardan sonra başlayan ilişkiler, 1950'li yılların ikinci yarısında yükselen Arap milliyetçiliğini ve Sovyet etkisini frenleme bağlamında iki ülke arasında istihbaratın paylaşımını öngören gizli anlaşmayla ve ticaret anlaşması ile doruk noktasına ulaşmıştır¹². Ancak bu ilişkiler çoğunlukla ekonomik boyutla sınırlı kalmış ve Türkiye siyasi birlikteliklerden uzak durmaya çalışmıştır. Soğuk Savaş dönemi sonrası ilişkiler Ekim 1991 Madrid Barış Süreci'ni takip eden yıllarda gelişmeye başlamış, Türkiye Tel Aviv'deki temsililiğini ikinci kâtiplikten çıkarıp büyükelçilik düzeyine yükseltmiştir. İlişkiler, Kasım 1992'de ilk defa Türkiye'den Dışişleri Bakanı seviyesinde gerçekleştirilen, İsrail'den ise Ocak 1994'te Cumhurbaşkanı seviyesinde ziyaretlerle hareketlenmiştir¹³. Bu ziyaretler çifte vergilendirmenin sonlandırılması, yatırımların teşviki ve ticari iş birliği yönünde ekonomik ilişkilerin artırılmasını içeren anlaşmaların imzalanması gibi neticeler vermiştir. Mart 1996'da imzalanan Türkiye-İsrail Serbest Ticaret Anlaşması ve onun ardından imzalanan tarımsal iş birliği anlaşmalarıyla ilişkilerin uzun soluklu olması hedeflenmiştir. Bu dönemde yapılan kültür, bilim, eğitim, turizm gibi birçok sektörde iş birliğine yönelik anlaşmalar iki ülkenin etkileşim kapasitesini yükselten unsurlar olduğu gibi¹⁴, aslında Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası dönemde karşılaştığı siyasi ve ekonomik daralmanın açılmasını amaçlamaktaydılar¹⁵.

¹¹ Wendt, *Social Theory*, ss. 224-33.

¹² Altunışık, Meliha Benli "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-İsrail İlişkileri" Meliha Benli Altunışık Der. **Türkiye ve Ortadoğu: Tarih, Kimlik Güvenlik**, 1999 İstanbul: Boyut ss. 183-4.

¹³ Hale, William, **Turkish Foreign Policy 1774-2000**, 2000 London: Frank Cass ss. 297.

¹⁴ Etkileşim Kapasitesini Artıran İlişkilerin Detayları İçin Bkz. Nachmani, Amikam, "The Remarkable Turkish-Israeli Tie", **The Middle East Quarterly**, 1998

Süreç

Soğuk Savaş dönemi boyunca dış politikasını ABD ve Sovyetler Birliği merkezli iki kutuplu yapıya bağlı kurmaya çalışan Ankara, konjonktüre ve uluslararası sistemdeki 'yumuşama' dönemlerine bağlı olarak gelişen kısmi uzaklaşmalar-yakınlaşmalar hariç, İsrail'le ilişkilerini güvenlik ve 'stratejik ortaklık' gibi radikal seviyelere taşımak gibi bir politika takip etmemiştir. Mesela, 1967 Arap-İsrail savaşı sırasında İsrail'in toprak işgaline karşı çıkmış ve kınamış, NATO üslerinin kullanılmasına izin vermemiş ve BM'de Arap ülkeleriyle birlikte hareket etmiştir¹⁶. Bu itidalli dış siyasetin kırılma noktası Kasım 1994'te dönemin başbakanı Tansu Çiller'in İsrail ziyaretiyle gerçekleşmiştir. Çiller bu ziyaretinde, Türk uçaklarının İsrail Havaçılık Endüstrisi tarafından modernize edilmesi yolunu açan anlaşmaları imzalamakla kalmamış, aynı zamanda İsrail'e istihbarat alanında ve terörizme karşı iş birliği önermiştir. Dahası, 1990'ların ilk yarısında uluslararası yapıda ve Ortadoğu'da meydana gelen değişikliklerle güvenlik kaygıları belirgin biçimde artan Türkiye, İsrail'le arasındaki etkileşimi savunma alanındaki imzaladığı anlaşmalarla radikal biçimde artırma yoluna gitmiştir¹⁷. 23 Şubat 1996'da imzalanan ancak kamuoyuna iki ay sonra açıklanan 'Askerî İş birliği Çerçeve Anlaşması' ve daha sonra Refahyol hükûmeti döneminde Ağustos 1996'da imzalanan 'Savunma İş birliği' anlaşmaları ile ilişkiler oldukça pekişmiştir. Bilgi alışverişi ve personel değişikliğinin yanı sıra silah alım-satımı, ortak üretim projeleri ve hava sahasının karşılıklı kullanımını da beraberinde getiren savunma alanındaki bu yakınlaşma, daha sonra ülke yetkililerinin düzenli olarak bir araya geldikleri ve iki ülkeyi, kurdukları 'stratejik diyalog' platformunda ortak tavır üretmeye kadar götüren bir seyir izlemiştir.¹⁸ İsrail açısından bu ilişki, hem İsrail savunma sanayisi için yeni kaynak hem de Suriye ve İran'a karşı istihbarat ve savunma kabiliyetini artırma anlamına gelirken; Türkiye içinse insan hakları sorunu, Kürt sorunu ve demokratikleşme nedenleriyle ABD ve Avrupa'dan alamadığı

5(2) 19-29; Altunışık, a.g.e., ss. 203-6. Inbar, Efraim "Regional Implications of The Israeli-Turkish Strategic Partnership" **MERIA**, 2001 5(2); Kardaş, Tuncay, **Turkish-Israeli Relations in The Post-Cold War Era**, Master Tezi, 1999, Bilkent University, Ankara s. 38-47. Dursunoğlu, Alptekin, **Stratejik İttifak: Türkiye-İsrail İlişkilerinin Öyküsü**, 2000 İstanbul: Anka.

¹⁵ Kardaş, a.g.e., s. 5-21.

¹⁶ Altunışık, a.g.e., s. 184.

¹⁷ Bu Gelişmeler 'Uluslararası Yapı' Bölümünde Detaylı Bir Biçimde Açıklanmıştır.

¹⁸ Altunışık, a.g.e., s. 199.

ve PKK terörüyle mücadelede ihtiyaç duyduğu helikopter ve diğer silah teknolojilerine ulaşmak ve silahların modernizasyonunu İsrail üzerinden kolaylaştırmak anlamına gelmiştir¹⁹. Ayrıca ve daha genel anlamda, ABD'deki Yahudi lobileri Ankara'nın insan hakları, Kürt sorunu ve demokratikleşme konularında kaybettiği Amerikan desteğini hem yeniden kazanmasına hem de Ermeni lobilerinin Türkiye üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltılmasına yardımcı olmuştur²⁰. İlişkilerin seyri Ocak 1998'de daha da gelişmiştir. Bu tarihte, İsrail, ABD ve Türkiye'nin katılımıyla, Doğu Akdeniz'de gemi ve helikopterlerin yer aldığı 'insani amaçlı' ortak deniz arama ve kurtarma tatbikatı yapılmıştır ki, bu tatbikat 'düşman gemilerinin teşhisi ve ele geçirilmesi için düzenlenen tatbikatlara çok benzemektedir'²¹. Çeşitli savunma anlaşmalarıyla yasal çerçevesi belirlenen ve belirli aralıklarla toplanan ortak stratejik araştırma ve değerlendirme kurullarıyla da kurumsal dayanağa ulaşan ilişkiler bu dönemde 'stratejik ortaklık' seviyesine ulaşmıştır.

Uluslararası Yapı

Ankara'nın İsrail'le girdiği bu aktif 'stratejik ortaklık' politikasını anlamak için uluslararası yapının Soğuk Savaş sonrası geçirmiş olduğu değişimleri hatırlamak, faydalı olacaktır, zira İsrail'le gelişen ilişkiler Soğuk Savaş sonucunda değişen uluslararası yapının da bir ürünüdür²². Biliyoruz ki, Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemin iki kutuplu yapısı gitmiş yerine çok kutuplu ama ABD merkezli bir düzen inşası mücadelesi başlamıştır. Devletler, bu dönemde ideolojik ve sistem merkezli değerlendirmelerden, bölgesel-yerel merkezli çıkar ve tehdit algılamalarına yönelmiş kendi ayakları üzerinde durmaya çalışmışlardır. Benzer bir şekilde, Soğuk Savaş döneminde genelde 'sta-

¹⁹ Aykan, M. Bali "The Turkey-US-Israel Triangle: Continuity, Change and Implications For Turkey's Post-Cold War Middle East Policy", **Journal of South Asian and Middle Eastern Studies**, 1999 22(4) ss. 14; Kardeş, a.g.e., ss. 31-2.

²⁰ Hale, a.g.e., s. 300.

²¹ Jung, Dietrich ve Wolfgang Piccoli, **Yol Ayrımındaki Türkiye**, 2003, İstanbul: Kitap Yayınevi, s. 185.

²² Kasım, Kamer "Türkiye-İsrail İlişkileri: İki Bölgesel Gücün Stratejik Ortaklığı" İdris Bal (Der.) **21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası**, 2001 İstanbul: Alfa s. 590.

tükocu' bir anlayış sergileyen Türk dış politikası²³ 1990'lı yıllarda özellikle Ortadoğu merkezli olarak ve Körfez Savaşı sonrası trmanan Kürt sorunu çevresinde değişmiştir²⁴. Etkin bir bölgesel güç olma hedefiyle yola çıkan Türkiye'nin bu dönem davranışlarını belirleyen parametreler güvenlik merkezli olmuştur. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla Batı ittifakındaki öneminin azaldığını gören NATO'nun kanat ülkesi Türkiye, Körfez Savaşı ile birlikte belirsizleşen ve PKK tehdidiyle iyice gün yüzüne çıkan güvenlik sorununa yeni çareler aramaya başlamıştır²⁵. İran-İrak savaşında tarafsız kalan Türkiye ikincisinde Batı yanlısı bir politika izlemiştir. Desteklerine rağmen Körfez Savaşı sonrası Batılı müttefiklerinin Kürt yanlısı 'şüpheli' politikalarından huzursuz olan Türkiye, bu dönemde daha aktif bir dış politika belirlemiştir²⁶. Türkiye'nin Suriye ile yoğunlaşan Hatay, PKK ve su sorunları; İran'ın bölgedeki ideolojik nüfuzunu dizginleme kaygısı; Körfez Savaşı sonrası etkinlikleri artan PKK'ya ve Filistinli örgütlere desteğin Suriye ve İran gibi ülkelerden geliyor olması gibi güvenlik merkezli değerlendirmeler Türkiye ve İsrail'i özellikle Netanyahu iktidarında yakınlaşmaya itmiştir²⁷. Soğuk Savaş sonrası, bölge ülkeleri ile ilişkilerinde 'belirsizlik ve kuşku' dolu güvensizlik algısı, Ankara'nın Ortadoğu politikasına yön veren temel eğilim olmuştur²⁸. Bu nedenle Ankara, Ortadoğu ülkeleriyle anlaşmazlığa düştüğü su sorunu, Arap ülkelerinin Kıbrıs sorununda istediğini vermemesi ve özellikle Suriye'nin PKK'yı koz olarak kullanması siyasetine karşı kendi politikalarını belirleme yoluna gitmiş ve bölgede açıktan aktif bir politika takip etmiştir²⁹. 1990'lı yılların ikinci yarısında gelişen Türkiye-İsrail stratejik ilişkileri işte böyle bir uluslararası/bölgesel yapı üzerine inşa edilmiştir.

Devlet Kimliği

²³ Aydın, Mustafa, "Rüzgara Karşı Durmak: Türk Dış Politikası Kınılmadan Esneyebilir Mi?", **Foreign Policy**, 2005(Eylül-Kasım) s. 49.

²⁴ Kardaş, a.g.e., s. 5.

²⁵ Elekdağ, Şükrü "2 1/2 War Strategy" **Perceptions**, 1996, 1(1) ss. 33-57.

²⁶ Jung, Dietrich ve Wolfango Piccoli, "The Turkish-Israeli Axis: A Matter of Geo-Strategic Change in The Middle East?", **Copenhagen Peace Research Institute Working Papers**, 2001, 5/2001 7-8. Sayarı, Sabri, "Turkish Foreign Policy in The Post-Cold War Era", **Journal of International Affairs**, 2000, 54(1), s. 172.

²⁷ Kardaş, a.g.e., ss. 29-37.

²⁸ Altunışık, a.g.e., ss. 194-5.

²⁹ Hale, a.g.e., ss. 296-7.

1990'lı yıllar, Türkiye'nin sadece dış politik sorunlarla yüz yüze kaldığı yıllar değil, aynı zamanda kendi içinde kimlik çatışmalarının kültür, ekonomi ve siyaset pratikleri üzerinden açıkça ve belki de hiç olmadığı kadar billurlaştığı yıllardır³⁰. Bu çatışmalar ve beraberinde getirdiği kimlik pratikleri Türkiye devletinin tüzel, tip, rol ve kolektif kimliklerini tehlikeye atan ve cevap verilmesi gereken birer 'tehdit' olarak algılanmıştır. Türkiye'nin İsrail'le olan yakınlaşmasının arkasındaki bir başka etken de işte bu kimlik merkezli tehdit algılamalarıdır.

Devletin Tüzel Kimliği: 1990'ların başında ayrılıkçı terör örgütü PKK'nın 1984'te Türk devletine karşı başlattığı savaş hızla şiddetlenmiş, bu durum ülkenin toprak bütünlüğüne ve 'devletin milletiyle olan bölünmez bütünlüğü' şeklinde tanımlanmış devletin *tüzel kimliğine* karşı gelişen en ciddi tehdit olmuştur. PKK sadece askerî faaliyetlerle yetinmemiş, Avrupa'daki Kürt kültür enstitüleriyle bir üye toplama ağı kurmuş, medya etkinlikleriyle (MED TV) etnik Kürt milliyetçiliğinin Türkiye ve Avrupa'daki inşasına hız vermiş ve belki de en önemlisi Kürtlerin kendi kaderlerini tayin etme fikrini yaymıştı³¹. Dolayısıyla, Kürt muhalefeti, Türk devletinin toprak bütünlüğüne ve 'devletin milletiyle olan bölünmez bütünlüğü' şeklinde tanımlanmış olan *tüzel kimliğine* açık bir tehdit oluşturmuştu. Suriye'nin PKK'yı Ankara'nın su kozuna karşı bir dış siyaset aracı olarak kullanması, durumun vahametini artırmış, Türk ordusunun sıcak takip kapsamında Kuzey Irak içlerinde PKK'ya birçok kez müdahalede bulunması Türkiye'yi Batılı müttefikleri gözünde iyice düşürmüş ve dahası Arap ülkelerinin Türkiye hakkındaki güvensizlik ve şüphesini de artırmıştı³². Bu teritoryal (topraksal) tehdit ve PKK'nın devletin *tüzel kimliğine* karşı savurduğu 'kendi kaderini tayin etme fikri' devlet tarafından o kadar ciddiye alınmıştı ki, Ankara bölgede hiç olmadığı kadar aktif politikalar izlemeye başlamış, Arapların veya Batının tepkilerine de

³⁰ 1990'lı ve 2000'li Yıllarda Türkiye'de Kimlik siyasetinin sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi yansımaları için şu kaynaklara bakılabilir: Bozdoğan, Sibel ve Reşat Kasaba (Der) **Rethinking Modernity and National Identity in Turkey**, 1997 Seattle: University of Washington Press; Keyman, Fuat E., **Türkiye ve Radikal Demokrasi**, 1999, İstanbul: Bağlam; Göle, Nilüfer **Melez Desenler: İslam ve Modernlik Üzerine**, 2000 İstanbul: Metis; Gülalp Haldun, **Kimlikler Siyaseti: Türkiye'de Siyasal İslamın Temelleri**, 2002 İstanbul: Metis; Yavuz, Hakan, **Islamic Political Identity in Turkey**, 2003 Oxford: Oxford University Press.

³¹ Jung, Dietrich and Wolfango Piccoli, *Yol Ayrımında Türkiye*, s. 147.

³² Jung, Dietrich and Wolfango Piccoli, *Yol Ayrımında Türkiye*, s. 168.

fazla aldırmanıştı³³. Uluslararası yapıda ve bölgede yalnızlaşan Türkiye'nin *tüzel kimliğine* gelen bu tehdidi bertaraf etmesine yardım edecek ülke olarak İsrail görülmüştür.

Devletin Rol Kimliği: Aynı dönemlerde devletin *rol kimliği* de tehdit altındadır. Genelde Avrupalı özelde AB üyesi olmak olarak tanımlayabileceğimiz devletin rol kimliği de bu dönemlerde çıkmaza girmişti. Başta, Türkiye'nin 1987'deki tam üyelik başvurusunun reddedilmesi, sonrasında 1992'de Maastricht Anlaşması ve 1993'te Kopenhag Zirvesi ile perçinlenen demokrasi ve insan hakları gibi üyelik kriterlerinin AB tam üyeliği için belirleyici ölçütler olarak ortaya çıkması Türkiye'nin AB siyasetini iyice çıkmaza sokmuştu. Bu durum en çok 1995 yılında Gümrük Birliği görüşmelerinde açığa çıktı ve Avrupa Parlamentosu Türkiye'nin Kürt sorunu ve kötü insan hakları sicilini göstererek Gümrük Birliğini onaylama sürecini aylarca geciktirdi. İlginçtir, ABD'den beklediği yardımı bulamayan Ankara, İsrail'in yardımına başvurmuş ve Şimon Perez Avrupa Sosyalist Enternasyonal'deki yoldaşlarının Türkiye ile Gümrük Birliği anlaşmasına itirazlarını rafa kaldırmalarında etkili olmuştur³⁴. Gene de artan sorunlar ve AB'nin bu dönemde büyüyen dışlayıcı tutumu Türkiye'nin Müslüman bir ülke olmasına bağlanıyor ve AB'nin Bosna ve Kosova'da Müslümanların katledilmeleri karşısında pasif kalması buna örnek olarak gösteriliyordu³⁵. Nihayetinde, AB'nin 1997 Lüksembourg Zirvesi'yle Türkiye'nin adaylık başvurusunu reddetmesi ve Almanya, Hollanda, Norveç ve Danimarka gibi ülkelerin Kürt Sorunu kaynaklı silah ambargoları Ankara'nın AB merkezli hayal kırıklığını artırmış ve dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Cem de dâhil, Türk devlet seçkinleri Avrupa'yı artık Kürt terörünü destekleyen, ırkçı söylemleri dillendiren, güvenilemez bir kurum olarak görmeye başlamıştır³⁶. Avrupa'dan umudu kesilen Türkiye kendi rol kimliğini yansıtacak ülke bulmakta zorlanmış ve İsrail'le Ortadoğu'da paylaştığı 'ortak bir ötekilik duygusu' bu dönemde daha da belirginleşmişti³⁷. İşte Türkiye'nin *rol kimliğini*

³³ Jung, Dietrich and Wolfango Piccoli, *Yol Ayrımında Türkiye*, s. 162-71; Müftüler, Meltem "Turkey: Anew Player In The Middle East", **Mediterranean Quarterly**, 4(Fall) s. 111.

³⁴ Hale, a.g.e., s. 301.

³⁵ Aybet, Gülnur and Meltem Müftüler-Baç, "Transformation in Security and Identity After The Cold War", **International Journal**, 2000, 55(4) ss. 567-582.

³⁶ **Turkish Daily News**, 23 Ocak 1998.

³⁷ Jung, Dietrich and Wolfango Piccoli, *Yol Ayrımında Türkiye*, s. 176.

tehlikeye atan bu gelişmeler İsrail'le olan yakınlaşmasını da hızlandırmıştı. Kısaca, bu duygu ve AB'den dışlanmanın getirdiği 'hayal kırıklığı', Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerini geliştirmesini kolaylaştırmıştı³⁸.

Devletin Kolektif Kimliği: 'Batılı gibi olmak', 'Baticılık' ve Batı ittifakı içinde olmak Türkiye devletinin *kolektif kimliğini* oluşturan en önemli unsurdur³⁹. Gerçekten de, Türkiye'nin Batı ittifakı içindeki yapısal nedenlerle azalan değerini yükseltmek kaygısı Türkiye'nin 1990'lardaki dış politik tercihlerinin belirlenmesinde önemli rol oynamıştır⁴⁰. Bu bağlamda 1990'lı yılların Türk dış politikasında Baticılığın önemini vurgulayan ilişkileri beraberinde getirmiş olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır⁴¹. Ancak, 1990'lı yılların aynı zamanda Türkiye'nin İsrail'le olan ilişkilerini, her şeyden önce Batı (ABD) merkezli dış politikanın beraberinde getirdiği çeşitli açmazları aşmak ve Türkiye'nin Batılı ittifak içindeki yerini yeniden kurmak üzere geliştirildiğini görmek de ilginçtir⁴². Türkiye-İsrail ilişkileri ve stratejik ortaklığı da bu parametrenin ışığı altında incelendiğinde daha anlamlıdır. Bunu şöyle açabiliriz: Biliyoruz ki, 1950'de Kore'ye asker göndermek ve 1952'de NATO'ya katılmak gibi temel dış politika tercihlerini Batı merkezli yapan Türkiye'nin ABD ile ittifak ilişkileri Soğuk Savaş boyunca gelişmişti⁴³. Ancak Soğuk Savaş sonrası ilişkiler iyi gitmemiş, ABD ile olan sorunlar artmıştı⁴⁴. Sovyet tehdidinin ortadan kalkması, ABD Temsilciler Meclisinde etkin insan hakları örgütleri, Kürt sorunu, Ermeni ve Rum lobilerinin ortak muhalefeti ve artan ABD dış politikasına etkisi gibi faktörler, Türkiye'nin 1990'larda ABD açısından dege-

³⁸ Inbar, a.g.e., s. 192.

³⁹ Kongar, Emre, **İmparatorluktan Günümüze Türk Toplum Yapısı**, Cilt 1-2 1994, İstanbul: Remzi, s. 23.

⁴⁰ Rubin, Barry "Türkiye'nin Yeni Dış Politikasını Anlamak", Barry Rubin ve Kemal Kirişçi (Der) **Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası**, 2002, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları. ss. 375.

⁴¹ Kut, Sule "1990'larda Türk Dış Politikasının Ana Hatları", Barry Rubin ve Kemal Kirişçi (Der) **Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası**, 2002, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları. ss. 7.

⁴² Jung, Dietrich and Wolfango Piccoli, *Yol Ayrımında Türkiye*, ss. 177.

⁴³ Karpat, Kemal, **Turkey's Foreign Policy in Transition 1950-1974**, 1975, Leiden: Brill. s. 3. İnât, Kemal "Republic of Turkey", Wolfgang Gieler, Kemal İnât ve Claudio Kullmann (Der) **Foreign Policy of States: A Handbook on World Affairs**, 2005, İstanbul: Tasam ss. 499-505.

⁴⁴ Kesic, Obrad, "US-Turkish Relations At A Crossroads", **Mediterranean Quarterly**, 1995 Winter(1).

rini azaltan gelişmeler olmuştu. Yahudi lobileri ve etkili isimleri vasıtasıyla Batı ittifakı ve ABD'deki nüfuzunu artırmak isteyen Türkiye, İsrail'le anlaşma yoluna işte biraz da bu yüzden gitmiştir⁴⁵. Bu durum İsraililerin de gözünden kaçmamış ve *Ha'aretz* gazetesi yazarlarından Zvi Bar'el şu ifadeleri kullanmıştır: 'Stratejik müttefik [Türkiye], aslında adı İsrail bile olsa bölgesel bir güçle değil, ABD ile [tekrar] müttefik olmak istemektedir'⁴⁶.

Devletin Tip Kimliği: Siyasi İslam'ın bir uyanışı olarak Refah Partisi'nin Mart 1994 yerel seçimlerinde İstanbul ve Ankara başta olmak üzere 200'den fazla belediyenin yönetimini kazanması, Aralık 1995 seçimlerinde de birinci parti olarak çıkması, koalisyon kurarak 1996'da iktidara gelmesi ve en nihayetinde ilk defa olarak İslamcı bir liderin (Necmettin Erbakan) başbakan olması, Türkiye'de laiklik prensibine yani devlet-toplum ilişkilerini düzenleyen *tip kimliğine* bir tehdit olarak algılandı⁴⁷. İslamcı Refah Partisi tam da bu tehlike algısını besleyecek faaliyetlerde bulunmuş; Taksim'de cami yapılmasını desteklemiş, ve Ramazan ayı boyunca mesai saatlerini farklı düzenlemek istemişti⁴⁸. Ayrıca, Refahiyol iktidarı sırasında medya aracılığıyla körüklenen laik-dinsel etiketli 'kültür savaşları' da iyice gün yüzüne çıkmıştı⁴⁹. Siyasi İslam'ın kamusal görünürlüğüünün artması ve Refah Partisi'nin çeşitli faaliyetleri, Türk siyaseti için sembolik bagajı oldukça ağır hamlelerdi ve bunlar laiklik damarı oldukça hassas sivil ve askerî kesimler tarafından devlet tip kimliğinin kurucu unsurlarından laisizme karşı bir tehdit olarak kabul edildi⁵⁰. Refahiyol iktidarının yukarıda değinilen İslamcı tavırlarına karşı laik devlet seçkinlerinin tepkisi olağanüstü olmuştu ve 1990'ların ortalarından itibaren iç siyasetin seyri devletin tip kimliğini korumak adına ama demokratik olmayan süreçler (28 Şubat) ve aktörlerle (ordu) kesintiye uğratılmıştı⁵¹. Bu kimlik merkezli çatışma öyle ciddi boyutlara ulaşmıştır ki, ülkenin

⁴⁵ Jung, Dietrich and Wolfango Piccoli, *Yol Ayrımında Türkiye*, s. 193-4.

⁴⁶ Aktaran; Jung, Dietrich and Wolfango Piccoli, *Yol Ayrımında Türkiye*, ss. 194.

⁴⁷ Yavuz, Hakan, "Political Islam and The Welfare (Refah) Party in Turkey", **Comparative Politics**, 1997 32(1) ss. 63-82.

⁴⁸ Detaylar İçin Bkz, Akpınar, a.g.e.

⁴⁹ Aydıntaşbaş, Aslı "The Malaise of Turkish Democracy", **Middle East Report**, 1998, Kış (209) ss. 32-5.

⁵⁰ Salt, Jeremy, "Turkey's Military 'Democracy'", 1999, **Current History**, 72-8.

⁵¹ Akpınar, Hakan, **Post Modern Darbenin Öyküsü**, 2001 Ankara: Ümit Yayıncılık s. 191-260.

iç ve dış siyaseti 'İslamcı tehdit' algısının ipoteği altına girmişti⁵². İslamcı Refah Partisi'nin ilk dış ziyaretlerini Batı ülkeleri yerine Ortadoğu ve Afrika'daki Müslüman ülkelere ve özellikle İran ve Libya gibi anti-sistemik ülkelere yapmış olması, genel olarak Batı ve AB karşıtı bir söylem geliştirmiş olması, G-8 gibi alternatif arayışlara girmesi Türkiye'nin geleneksel Batı merkezli ve laik iç ve dış siyaset reflekslerini nüksettirmişti⁵³. Sivil ve özellikle asker-bürokratların iktidarı bypass ederek bizatihi siyaset yapmaları ve iç ve dış politikada inisiyatif almaları yine bu dönemin temel özelliklerini oluşturmuştur⁵⁴. Böylelikle, 1990'ların ortalarından itibaren belirginleşen İslamcılarının siyasi yükselişi, devletin laik kimliğine yani *tip kimliğinin* en belirgin özelliğine karşı bir tehdit olarak algılanmış ve anayasaca devletin (tip) kimliğini korumakla görevlendirilmiş devlet seçkinlerini ve özelde orduyu harekete geçirmişti. Refah'a karşı devlet laikliğini korumak adına Sincan'da yürütülen tankların başındaki general Çevik Bir'in bu dönemde İsrail'le yakınlaşmanın da en büyük mimarlarından olması bu anlamda tesadüf değildi. Gerçekten de İsrail'le yapılan 'stratejik ortaklık' anlaşması da kısmen devletin (tip) kimliğini korumakla görevlendirilmiş Türk Silahlı Kuvvetlerinin böyle bir hamlesinin sonucudur⁵⁵.

Türkiye İsrail İlişkileri 2001-2006

Etkileşim Kapasitesi

Bu dönemdeki ilişkilerde gözlenen eğilim stratejik iş birliğinin eski yoğunluktan yoksun oluşudur ve ilişkilerin genelde ekonomik seyirinin ön plana çıktığıdır. Bu dönemde ekonomik ve ticari ilişkiler gelişmeye devam etmiş, mesela Ankara İsrail'e önümüzdeki 20 yıl boyunca her yıl 1.75 milyar metreküp su satışını onaylamış ve karşılığında Türkiye silah alımlarına devam etmiştir⁵⁶. İki ülkenin ticaret hacmi 2000'lerin başlarında iki milyar doları bulmuşsa da, ticari ve ekonomik süreklilik, ilişkilerin stratejik iş birliği boyutuna yansımamıştır. Mesela Bakü-Ceyhan boru hattının İsrail'e uzatılması gibi stra-

⁵² Yavuz, Hakan, "Turkey's Fault Lines and The Crisis of Kemalism", 2000, **Current History**, 99(633) ss. 33-8.

⁵³ Aydın, A.G.E., ss. 54.

⁵⁴ Bayramoğlu, Ali, **28 Şubat: Bir Müdahalenin Güncesi**, 2001 İstanbul: Birey Yayıncılık ss. 86-130.

⁵⁵ Yavuz, Hakan, "Turkish Israeli Relations Through The Lens of The Turkish Identity Debate", **Journal of Palestinian Studies**, 1997, 27(1) ss. 22-37.

⁵⁶ **AP**, 06 Ağustos 2002.

tejik nitelikteki projeler hayata geçirilememiştir⁵⁷. 15 Kasım 2003'te İstanbul'da gerçekleşen sinagog saldırılarından sonra ilişkilerin durağanlaşması ve uluslararası yapıda meydana gelen radikal değişikliklerin bölgesel politikalara da yansımaları sonrası oldukça gerileyen ilişkiler, Başbakan Erdoğan'ın Mayıs 2005'te yaptığı ziyaretle tekrar canlandırılmaya çalışılmışsa da, Türkiye'nin bölgeye olan ilgisi İsrail'le stratejik ortaklıktan, Ortadoğu Barış projelerinde aktif rol oynamaya doğru kaymıştır⁵⁸.

Süreç

Stratejik iş birliğinin 11 Eylül saldırıları sonrası takip ettiği seyir bir önceki döneme göre çok daha durağandır. Burada ilk bahsedilmesi gereken 2000'lerin başında Türkiye'nin girdiği ekonomik krizler olmalıdır. Bu krizler ve sonrası yaşanan mali darboğaz Türkiye-İsrail ilişkilerinin belkemiğini oluşturan ve 25 yılda tamamlanması planlanan askerî modernizasyon projesinde ve askerî araç-gereç alımında ciddi kesintiler yapılmasına neden olmuştur⁵⁹. Ekonomik krizlerin haricinde, değişen jeopolitik dengeler de stratejik ilişkilerin seyrini olumsuz etkilemiştir. Bunlardan en önemlisi, Irak savaşının bölgedeki yıkıcı etkilerinin yanında ülkelerin savaş öncesi hesaplarını da bozmuş olması ve uzun vadede yeni dinamikler ortaya çıkarmış olmasıdır. İran bu savaşın gerçek galibi olmuştur. Başka bir deyişle savaştan en karlı çıkan ülke olarak Irak'ta ve bölgede Şii etkisini 'tek bir kurşun sıkımdan' artırmıştır⁶⁰. İsrail için bu durumun vahameti açıktır. Şii etkisine karşı İsrail, tarihsel yakınlığı nedeniyle Iraklı ve Suriyeli Kürtleri kendi tarafına çekip Şiilerin bölgedeki etkisini dengelemeyi hesap etmekte ve Irak'ta bir Kürt devleti oluşumuna da destek vermektedir⁶¹. Irak'ın merkezi yönetimi zayıf ve toprak bütünlüğü gevşek bir ülke olarak kalmasını isteyen İsrail için önemli tehditlerden biri olan Saddam rejiminin bertaraf edilmesi ve Kuzey Irak'ta bir Kürt devletinin kurulması İsrail'in 'Doğu Cephesi'nden kaynaklanan güvenlik sorunu-

⁵⁷ Erkmen, Serhat "1990'lardan Günümüze Türkiye-İsrail Stratejik İşbirliği", **Uluslararası İlişkiler**, 2(7) s. 170.

⁵⁸ Balcı, Ali "Ortadoğu'da Denge Arayışı", **Radikal**, 07 Ocak 2005. **AP**, 16 Kasım 2003; **AP**, 01 Mayıs 2005.

⁵⁹ Erkmen, a.g.e., s. 169.

⁶⁰ Toynbee, Polly, "No More Fantasy Diplomasy: Cut A Deal With The Mullahs", **The Guardian**, 07 Şubat 2006.

⁶¹ Erkmen, a.g.e. s. 174.

nun giderilmesi anlamını taşımaktadır. Irak savaşı sonrası İsrail'in Askerî İstihbarat Şefi Tümgeneral Aharon Zvi bunu şu sözleriyle teyit etmiştir, 'bundan sonra Doğu Cephesi diye bir şey kalmamıştır'⁶². Türkiye, Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti oluşumunu en önemli güvenlik sorunlarından biri olarak görmektedir. Türkiye hem kısa vadede PKK'nın Kuzey Irak'taki militanlarının yaydığı ayrılıkçı tehdidi bertaraf etmek hem de uzun vadede Irak'ta bir Kürt devleti oluşumunu engellemek gibi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Liderlerinin yakalanmasından sonra etkisi azalan PKK militanlarının Kuzey Irak'ta kuluçkaya yatması, PKK sorununun Türkiye açısından canlı kalmasına sebep olmuştur. Kuzey Irak ile ilgili tehlikenin daha çok PKK'dan geldiği Soğuk Savaş sonrası dönemde ordusuyla sınır ötesi harekât yapabilen ve bu konuda AB'nin ve ABD'nin engellemelerini İsrail yoluyla aşabilen Türkiye için durum değişmiştir. Kısacası, Türkiye 11 Eylül sonrası ortaya çıkan uluslararası yapının tahditleri sebebiyle bölgesel sorunlarını gidermesine yardımcı olabilecek İsrail merkezli dış politika araçlarından uzak düşmüştür.

Uluslararası Yapı

Türkiye'nin İsrail'le olan ilişkilerinin 2001 sonrası gözlenen genel ataletini anlamak için uluslararası yapının 11 Eylül saldırılarından sonra geçirmiş olduğu değişimleri de göz önünde bulundurmak gerekir. ABD'nin 11 Eylül sonrası uygulamaya koyduğu Kuzey Afrika ve Genişletilmiş Ortadoğu Projesi (veya Büyük Ortadoğu Projesi, BOP) dahilinde uyguladığı politikalar ve Suriye ile İran'a yönelik izolasyon siyaseti Türkiye ile İsrail arasındaki fikir ayrılıklarını iyice gün yüzüne çıkarmıştır. Daha açık söylemek gerekirse, İsrail'in BOP destekli revizyonizmi, Kuzey Irak'taki PKK varlığı ve daha genelde bölgede uygulanmaya konan 'Kürt kartı' ile birleşince Türkiye'nin İsrail'le geliştirdiği ortak stratejik algılamalar önemli oranda azalmıştır⁶³. Türkiye, ABD'nin Suriye ile İran'a yönelik İsrail destekli izolasyon siyasetine karşı çıkmaktadır⁶⁴. Bunun da ötesinde Türkiye bu ülkelerle sınırlı da olsa bir yakınlaşma, bu ülkelere yapılabilecek bir ABD müdahalesinin

⁶² Aktaran, Erkmen, a.g.e., ss. 172-3.

⁶³ Ayman, Gülden S., "Irak İşgali, Komşuluk ve Dış Politika", **Foreign Policy**, 2005(Eylül-Kasım) s. 62.

⁶⁴ Hersh, Seymour M., "Plan B: As June 30th Approaches, Israel Looks To The Kurds", **The New Yorker**, 2004, http://www.Newyorker.Com/Printables/Fact/040628fa_Fact.

karşısında olma ve olası bir Kürt devletinin yaydığı tehdide karşı birlikte karşı durma temeline dayalı bir 'savunmacı cephe' kurmaya çalışmıştır⁶⁵. Tüm ülkelerin barışçıl nükleer enerjiden yararlanma hakkı olduğunu savunup İran'a kısmen de olsa destek vermesi ve özellikle de Suriye'ye üst düzey ziyaretler yapıp Esad'ın Lübnan'dan asker çekme ve demokratik bir yönetim çabası içine girmesinin desteklenmesi bu konuda Türkiye'nin açılımlarına örnek gösterilebilir. Gerçekten de, AKP iktidarı ile birlikte bölgede 'çok boyutlu' bir dış politika izlemeye başlayan Türkiye, hem Irak savaşının olumsuz etkilerini azaltacak hem de ekonomik yarar getirecek daha aktif bir siyaset izlemeye başlamıştır. Özellikle Suriye ile ilişkilerini birçok alanda geliştirmiş olması, İsrail'le olan ilişkilerini geriletmiş ve İsrail'in Suriye ile olan yoğun ilişkilerinin kendisi ile olan ilişkilerini etkileyeceği tehdidine maruz kalmıştır. Gerçekten de, İsrail'in bundan oldukça rahatsız olduğu aşikardır. İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Mordehai Amihai'nin uyarısı bu anlamda manidardır. Türkiye'nin İran'daki nükleer gelişmelerden endişe duymadığını ileri sürerek huzursuzluğunu kamuoyu ile paylaşan Amihai, 'İsrail, Türkiye'nin İran ve Suriye ile ilişkilerine saygı duyuyor ama bu Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerini etkileyebilir' demiştir⁶⁶. Türkiye ise bu uyarılara aldırmadan, 2003'ten beri süren ve sonuncusu Nisan 2005'te İstanbul'da yapılan 'Irak ve Komşuları Zirveleri' gibi inisiyatiflerle Irak'ın ve bölgenin geleceğini İsrail'in beklentilerinden farklı kurmaya çalışmaktadır.⁶⁷ Uluslararası yapıdaki 11 Eylül sonrası değişimlerin Türkiye-İsrail ilişkilerine etkisini gösteren ikinci unsur İsrail-Filistin arasındaki gerilimlerdir. İkinci İntifada'nın Türkiye'de oluşturduğu İsrail karşıtı toplumsal tepki, Başbakan Erdoğan ve Dışişleri Bakanlığını da harekete geçirmiştir. İsrail çeşitli vesilelerle 'insanlık suçu' ve 'devlet terörü' yapmakla suçlanmış⁶⁸, Dışişleri Bakanı Abdullah Gül de İsrail'i uyararak ilişkilerin bundan etkileneneğini söylemiştir⁶⁹.

Devlet Kimliği

2000'li yıllar, Türkiye'nin her ne kadar uluslararası sorunlarla yüz yüze kaldığı yıllar olsa da, kendi içinde kimlik çatışmalarının

⁶⁵ Ayman, a.g.e., s. 64.

⁶⁶ **Milliyet**, 27 Ocak 2006, s. 20.

⁶⁷ Ayman, a.g.e., s. 63-4.

⁶⁸ **Hürriyet**, 10 Nisan 2002; **Hürriyet**, 20 Mayıs 2004.

⁶⁹ **Hürriyet**, 20 Mayıs 2004.

azaldığı, dolayısıyla da devletin tüzel, tip, rol ve kolektif kimliklerini tehlikeye atan ve cevap verilmesi gereken 'tehditlerin' azaldığı yıllar olmuştur. 11 Eylül sonrası Türkiye-İsrail ilişkilerinin inişli seyrinin arkasındaki bir başka motivasyon da işte bu tehdit algılamalarında meydana gelen değişikliklerdir.

Devletin Tüzel Kimliği: Yukarıda açıklandığı gibi, genel olarak toprak bütünlüğü ve 'devletin milletiyle olan bölünmez bütünlüğü' şeklinde tanımlanmış devletin *tüzel kimliği* önceki dönemde PKK'nın faaliyetleri nedeniyle açık tehdit altındaydı. Bu tehdidin bertaraf edilmesinde karşılaşılan zafiyetler de Türkiye'nin İsrail'le yakınlaşmasında önemli rol oynamıştı. Her ne kadar 1999'da liderinin yakalanmasından sonra PKK'nın askerî tehdidinin azaldığı görülmüşse de, 2003'te ABD'nin Irak'ı işgal edip Kuzey Irak'ta bağımsız bir Kürt devleti projesini bir hayli kolaylaştırması Türkiye'nin bu konudaki kaygılarını artmıştı. Ancak ilk dönemin aksine, bu kaygıların bertaraf edecek veya yardımına başvurulacak bir İsrail gitmiş yerine Irak'ta 'el altından yürüttüğü politikalar' nedeniyle tam da Kürt ayrılıkçılığı konusunda Türkiye'nin şüphelerini üzerine çeken bir İsrail gelmiştir⁷⁰. 'Plan B' adı altında Kuzey Irak'ta yürüttüğü çalışmalar ayyuka çıkan İsrail artık dolaylı da olsa Kürt ayrılıkçı tehdidinin bir parçası olarak algılanmaktadır⁷¹. Bir Alman millî güvenlik yetkilisinin söylediği gibi Irak'ta İsrail'in desteklediği bağımsız bir Kürt devleti 'yeni bir İsrail' olacaktır ki, bu Türkiye'nin hiç istemediği bir şeydir⁷².

Devletin Rol Kimliği: 2000'li yıllarda devletin *rol kimliği* artık eskisi kadar tehdit altında değildir. Belirtildiği üzere, genelde Avrupalı özeldir AB üyesi olmak olarak tanımlayabileceğimiz devletin *rol kimliği* bu dönemde iki kararla teyit edilmiştir. 1999'da Helsinki'de toplanan AB devlet ve hükümet başkanlarının Türkiye'yi üye ülke olarak tanımaları ve sonrasında 17 Aralık 2004'te Brüksel'de tam üyelik müzakerelerine başlama tarihi olarak 3 Ekim 2005'i vermeleri devletin *rol kimliği* ile ilgili 1990'lı yıllarda yaşanan belirsizliği bertaraf etmiştir. Bu dönemde çeşitli yan çizmeler, 'Türkiye'nin alternatifleri'ne yapılan vurgu ve AB kaynaklı karmaşık sorunlar devam etse de,

⁷⁰ Erkmen, a.g.e., ss. 172-3.

⁷¹ Hersh, Seymour M. "Plan B: As June 30th Approaches, Israel Looks To The Kurds", **The New Yorker**, 2004, http://www.Newyorker.Com/Printables/Fact/040628fa_Fact.

⁷² Hersh, Seymour M. a.g.e.

tam üyelik perspektifi AKP'nin çok boyutlu dış siyaset izlemesini kolaylaştırmıştır⁷³. 'Müslüman Öteki' ülke olmasına rağmen AB tam üyeliğine gitmesi, Türkiye'nin İsrail veya başka bir ülkeye kendi *rol kimliğini* yani 'Avrupalılığını' yansıtabilecek veya 'Ötekiliğini' paylaşacak birliktelikler içine girme ihtiyacını azaltmış, hatta tam tersine bölgedeki diğer Müslüman ülkelere daha kolay yaklaşmasını sağlamıştır. Ayrıca, Kürt sorunu, demokratikleşme ve insan hakları alanlarında Ankara'nın girdiği reform süreci de Avrupa ülkelerinin bu konudaki şikâyetlerini azaltmış bu da Türkiye'nin siyasi özgüvenini artırmıştır⁷⁴. Türkiye'nin *rol kimliğini* tehlike altından çıkararak bu gelişmeler, İsrail'le olan yakınlaşmasını geriye çekmesine yardımcı olmuştur. Kısaca, AB kimliğinin teyit edilmesi ile gelen özgüven, Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerinin inişli seyri konusunda etkili olan faktörlerden biri olmuştur.

Devletin Kolektif Kimliği: Türkiye'nin Batılı kolektif kimlik içinde kalmak gibi kadim bir dış politika kaygısı bile 11 Eylül sonrası önemli değişikliklere uğramıştır⁷⁵. Bilindiği gibi, ABD'nin 11 Eylül saldırılarından sonra Batı ittifakındaki güç dengelerini hiçe sayarak tek başına geliştirmiş olduğu önleyici saldırı politikaları özelde Ortadoğu bölgesi ve genelde tüm dünyada huzursuzluk uyandırmıştır. George W. Bush yönetiminin kontrolündeki tek süper güç ABD'nin Gürcistan, Kırgızistan ve Ukrayna gibi ülkelerde dolaylı, Afganistan ve Irak'ta ise direkt nüfuz mücadelesine girmesi başta Türkiye olmak üzere bölge ülkelerinin geleneksel dış politikalarını oldukça olumsuz yönde etkilemiştir. ABD'nin geliştirdiği ve sadece Türkiye ve bölge ülkelerinin değil, birçok Batı Avrupa ülkesinin de tepkisini çeken neomuhafazakâr *tip kimliği*, Türk devletinin kendi Batılı kolektif kimliğini sorgulamasına neden olmuştur. 11 Eylül sonrası İsrail'in Şaron başkanlığındaki Likud koalisyonunun din eksenli ve saldırgan bir dış siyaset izlemesi yetmezmiş gibi, Bush yönetiminin de evanjelik unsurlar taşıyan dış politika söylemi geliştirmesi Türkiye'nin laik seçkinlerinin kafasındaki Batılı kolektif devlet kimliğinin iyice sorgulamasına neden olmuştur. Ayrıca, özellikle 1 Mart Tezkeresi sonrası gelişmeler, Batılı kolektif kimliğin ABD merkezli olmasından kaynaklanan rahatsızlıkları iyice gün yüzüne çıkarmıştır⁷⁶.

⁷³ Aydın, a.g.e., ss. 55-7.

⁷⁴ Bu Konuda Dışleri Bakanı Abdullah Gül'ün Verdiği Son Demeçlere Bakılabilir, **Hürriyet**, 10 Şubat 2006, s. 27.

⁷⁵ Aydın, a.g.e., s. 50.

⁷⁶ Ayman, a.g.e., s. 62.

Devletin Tip Kimliği: Kasım 2002'de Türkiye'de siyasi iktidar el değiştirmiştir. AKP, İslamcı radikal söyleminin yerine başarıyla kotalanmış muhafazakâr-liberal bir demokrasi söylemiyle ve uluslararası sermaye ve güçlerle çatışmadan anlaşabilen bir yönetim anlayışıyla tek başına iktidara geldi. AKP'nin ilk dış ziyaretlerini Ortadoğu ve Afrika'daki Müslüman ülkeleri yerine Batı ülkelerine yapmış olması; genel olarak Batı ve AB yandaşı bir söylem geliştirmiş olması; IMF ve Dünya Bankası gibi organizasyonlarla uyumlu siyaset izlemesi Türkiye'nin geleneksel Batı merkezli iç ve dış siyaset reflekslerini yatıştırmıştır. İlaveten, AKP yönetici kadrolarının İslamcı geçmişlerini bir kenara bırakarak söz birliği etmişçesine ve sürekli olarak laiklik prensibine bağlılıklarını dünyaya ilan etmeleri etkisini göstermiştir. Dâhili ve harici muhaliflerini büyük ölçüde ikna etmeyi başarıp 'laisizm'e yani devlet-toplum ilişkilerini düzenleyen devletin *tip kimliğine* bir tehdit olmadıklarını göstermişlerdir. İslamcı Refah Partisinin anti-laik görünümü faaliyetlerini geride bırakan, her türlü uzlaşmaya açık ve ısrarcı olmayan (başörtüsü sorunu gibi) AKP, devletin *tip kimliğini* ile çatışmaya girmemiştir. Bu durum AKP'ye, sefeli Refah Partinin iktidarı sırasında medya aracılığıyla körüklenen ve yıkıcı olabilen 'kültür savaşları'ndan bağımsız, çok boyutlu bir iç ve dış siyaset izleme olanağı vermiştir. Siyasal İslam'ın kamusal görünürlüğü'nün yok denecek kadar azalması ve AKP'nin dikkatli tavrı, Türk siyasetinde laiklik damarı oldukça hassas sivil ve askerî kesimlerin elinde kullanacakları kozların sayısını azaltmıştır. Dolayısıyla 11 Eylül sonrası, devlet *tip kimliğinin* kurucu unsurlarından olan laisizme karşı duran inandırıcı bir iç tehdit olmadığından, iç ve dış siyaset de 'İslamcı tehdit' algısının ipoteği altına girmemiştir. Bu yüzden, laik devlet seçkinlerinin böylesi bir tehdit bahanesiyle girişebilecekleri iç ve dış siyasi inisiyatifler de azalmıştır (Türk Silahlı Kuvvetleri'nin İsrail'le imzaladığı 'stratejik ortaklık' anlaşması da kısmen böylesi bir hamlenin sonucuydu⁷⁷). İyi komşuluk ilişkileri ve ekonomik çıkarlar çerçevesinde dış politika yapan AKP de, laikliği korumak adına yapılan anti-demokratik müdahale ve aktörlerin yokluğunda Türk-İsrail ilişkilerinin zayıflamasına çok da aldırmış etmemiş ve hatta en son İsrail'in Filistin seçimleri galibi Hamas'la masaya oturması gerektiğini bile söyleyebilmiştir⁷⁸.

---

⁷⁷ Yavuz, a.g.e.

⁷⁸ **Hürriyet**, 10 Şubat 2006, s. 1.

Sonuç

İlişkilerin iki dönem etrafında anlatıldığı bu çalışmanın iki amacı vardı. Birincisi, ilişkilerin arka planında yatan motivasyonların toplu bir dökümünü çıkarmak, ikincisi de bunu 'analiz düzeyi' çözümlemesi üzerinden yapmaktı. Böylesi çok boyutlu bir çözümleme, bize Türk-İsrail ilişkilerinin farklı düzeyler üzerinden nasıl kurulduğunu göstermektedir. Yukarda da gösterilmeye çalışıldığı gibi, 1996-2006 arası Türk-İsrail ilişkilerinde rol oynayan faktörler çok boyutlu, motivasyonlar da çok yönlü olmuştur. İç içe geçmiş ulusal ve uluslararası değişkenlerin etkisi, ilişkilerin arka planında yatan unsurların başında gelmiştir. Daha açık belirtmek gerekirse, 1990'larda oldukça artan Türk-İsrail ilişkilerindeki etkileşim kapasitesinin ortaya çıkardığı ortaklık süreci, Soğuk Savaş sonrası Türkiye'yi yalnızlaştıran uluslararası yapının ve ayrıca iç ve dış kimlik çatışmalarının bir uzantısıydı. 2000'lerde inişe geçen Türk-İsrail ilişkileri ise görece bir azalma sürecine girmiştir. Etkileşim kapasitesindeki bu azalma, Türkiye'nin işini zorlaştıran yeni uluslararası yapı içindeki ABD-İsrail Ortadoğu politikalarının karşısında uygulanmaya konulan çok boyutlu dış politikanın ve azalan iç ve dış kimlik çatışmalarının bir sonucudur.